

ה'בונד' ותרומתו לחיי התרבות בפולין בין שתי מלחמות העולם

לרגל ציון שלושים שנה לייסוד מפלגת הפועלים היהודית, ה'בונד', כתב הסופר והמשורר האורתודוקסי ישראל שטרן, כי בשעה ש'המון' היהודי באימפריה הרוסית "שלטו קדרות, גסות-רוח ועם-הארצות מחד, והתבוללות חונקת ורוסיפיקציה של האינטליגנציה מאידך, היו הבונדאים, עדיין בראשית דרכם כתנועה פוליטית, ראשוני ה'ז'ארגוניסטים', שלקחו על עצמם את משימת השכלת העם בלשון העם"¹. גם בעת כתיבת הדברים (1927), מדגיש שטרן, לא פחתה התעניינותה של המפלגה בתחומי החינוך והספרות בידיש, והיא ממשיכה להקדיש להם סיוע ותשומת-לב, אף אם לפעמים תוך מתיחת ביקורת עליהם.

דבריו של שטרן — שאורחות חייו היו רחוקים מאלה שה'בונד' הטיף להם — לא היו בבחינת מס-שפתיים, ששילם סופר שזכה לתמיכה רבה מצד מוסדות התרבות של ה'בונד', אלא היו אמת לאמיתה. כבר בשנת 1895 הקימו מי שעתידיים להיות חלוצי ה'בונד' בוויילנה, ביאליסטוק ומינסק זשאַרגאַנישע קאַמיטעטן (ועדות ז'ארגוניות), שקיימו חוגי קריאה ודיון במאמץ להעלות תחליף לצריכה הגוברת של ספרות פופולארית וזולה, פרי עט סופרים כשמ"ר ועוזר בלושטיין². כעבור שלוש שנים נפתחה חנות ספרים ראשונה בוויילנה בה נמכרו רק פרסומים ספרותיים ופובליציסטיים שעברו את ביקורת האיכות (לאו דווקא האידיאולוגית) של המפלגה (קאָזדאַן 1954: 268–270). כמי שאימצו את שפת ההמון כחלק מהותי באידיאולוגיה שלהם, לא הסתפקו מנהיגי ה'בונד' רק במעשים אלה, כי אם שאפו גם לחנך את הדור הצעיר בלשון זו, עקרון שעוגן ברדישה לאוטונומיה תרבותית ולהכרה בידיש כשפה ככל השפות. אחד מראשוני חוגי רעיון בית-הספר המודרני בידיש היה העיתונאי יוסף בקר, אשר התעמת עם גישתו של אחד-העם בנוגע לתפקיד הלשון העברית בעתיד הקיום היהודי וקבע: "להתפתחות נורמאלית יכול הילד להגיע רק כאשר מלמדים אותו בשפת אימו"³. מאחר שלשון היום-יום הינה האמצעי הקל ביותר והטבעי להקניית מודעות מעמדית לפועל היהודי כדי לעוררו למאבק על חרויותו וחכיותו, לא היתה ההתנגדות מכוונת בשלב זה לעברית דווקא, אלא גם ללשונות הסביבה — רוסית, פולנית וגרמנית. אחד הצעדים הראשונים שנעשו בכיוון השכלת ההמון היה פתיחת שמונה חוגי לימוד למבוגרים בווארשה בשלהי שנת 1906 במסגרת אירגון פולני להקניית השכלה למבוגרים. אלא שכעבור זמן קצר הופסקו הקורסים בשל סירוב האירגון להכיר בידיש כלשון

הוראה לגיטימית. בעקבות התערבות פעילים בונדאים נפתחו בפברואר 1907 קורסים בידיש במסגרת האוניברסיטה העממית הפולנית. מתוך 89 קורסים שהציעה האוניברסיטה נלמדו 27 בידיש. לעומת זאת הושמעו בידיש 12 הרצאות בלבד (מתוך למעלה ממאה) לציבור הרחב. המרצים בידיש היו י. ל. פרץ, ד"ר גרשון לויין וְלִיבְמַאן הָרֶשׁ ובממוצע נכחו בכל הרצאה כ־750 איש (געשיכטע פֿון בונד, כרך 2, 1962: 433-436). גם בלודז' התקיימה אז פעילות תרבותית דומה במסגרת החברה הפולנית להפצת השכלה. באוקטובר 1907 נוסדה בווארשה אגודה פולנית למלחמה באנאלפביתיות. כמוסד ליבראלי, שגם יהודים נכללו בהנהלתו, הכירה האגודה בידיש כלשון הוראה ואף נאותה להקים אגף יהודי שבראשו הוצב העסקן הבונדאי דוד מייאר.

לקראת סוף העשור הראשון של המאה הופך נושא החינוך להיות גדון יותר ויותר בפרסומי המפלגה. בעיקר נשמעה הדרישה החוזרת ונשנית להנהיג כבר עתה את ההוראה בידיש במוסדות החינוך היהודיים הפרטיים ובאלו שבפיקוח הקהילות. בפסח 1907 התקיימה בוילנה ועידה ארצית ראשונה של מורים יהודים בבתי־ספר מודרניים וחילוניים ובה השתתפו 44 מורים בונדאים, מתוך סך הכול 67 המשתתפים (שם, כרך 3, 1966: 46). גם בכינוס 'חברת מפיצי השכלה' הפטרבורגית, שהובילה והנחתה את מערכת החינוך היהודית המודרנית, הלך וגדל מספר נציגי ה'בונד'; אם כי שם היתה השפעתם קטנה יחסית. החלטות הנוגעות לאוטונומיה התרבותית המיוחדת ולחינוך יהודי חילוני בידיש, שהתקבלו בוועידה השמינית של ה'בונד' בלמברג (1910), נשלחו לנציגי המפלגה הסוציאלי־דמוקראטית הרוסית הדומה (שם, וכן: קאזדאן 1954: 281-283). מי שהרבתה, באותן שנים, להתבטא בנושא החינוך היהודי המודרני היתה אסתר ליפשיץ־פרומקין ('אסתר'). עיקרי השקפתה, שתאמו את גישת המפלגה, הובאו בספרה צו דער פֿראַגע וועגן דער ייִדישער פֿאַלקשול, ווילנע 1910. שם נכתב, בין היתר: "בית־הספר העממי היהודי יהיה מפעלו של הלאום, אולם הפרולטריון יכול כבר מלכתחילה להותיר את חותמו עליו. על הפרולטריון להשגיח שהרעיון לא יעוות ויזדהם בידי אחרים, שלא יהפוך לכלי בידי הריאקציה השוביניסטית החדשה. הפרולטריון לא יכול להקים לבדו את בנין בית־הספר העממי, אך הוא חזק דיו כדי להשפיע שבנין זה [...] לא ישרת את החלום העתיק של עבר שגווע, אלא את הרעיון המזהיר של עתיד תוסס (פרומקין 1910: 96-97). בהתאם לגישה זו התגבשה בהמשך התפיסה כי "שאלת בית־הספר היא קודם כול שאלה פוליטית, שאלה של מצע, ולכן זוהי גם שאלה מפלגתית"⁴ — עיקרון שהנחה את המפלגה במשך כל שנות קיומה.

מלחמת העולם והעזוועים שהיא חוללה בחיי יהודי מזרח־אירופה עוררו את פעילי ה'בונד' להתנסות בעשייה חינוכית גם בקרב ילדים. חילופי השלטון ומספר הפליטים הגדול איפשרו חופש פעולה גדול יותר לאירגונים ולמוסדות שמוכנים היו לעזור וכך, במסווה של התארגנות התנדבותית פרטית, פתחו ב־29 באוקטובר 1915 שתי גננות בית־ילדים ראשון על שם ברזניסלאב גְרוֹסְר לילדי פועלים בווארשה. בתוך שלושה חודשים עלה מספר הילדים במוסד מ־40 ל־80 ובסוף

שנת הלימודים נמנו בו כבר 160 ילדים בני 3 עד 7. בשנת הלימודים 1917–1918 נפתחה כיתת בית-ספר ראשונה ובשנת הלימודים 1920–1921 נמנו כבר בווארשה ארבעה מוסדות-חינוך ע"ש גרוסר, ובהם 500 ילדים. 'אגף החינוך' של ה'בונד' באותן שנים, שכלל צוות חונכים ומורים הולך וגדל, פעל מתוך זהירות, תחת הכינוי 'אונדזערע קינדער' (ילדינו) — אירגון שהוכר רשמית רק בפברואר 1921.⁵ גם בערי השדה של פולין הקונגרסאית נפתחו בתי-ילדים וכיתות-לימוד כרוגמת וארשה, ולקראת סוף המלחמה — גם בשטחי וולין ומחוזות ביאליסטוק ווילנה (לובעלסקי 1921).

אירגון 'אונדזערע קינדער' שיתף פעולה, בדרך כלל, עם מפלגות סוציאליסטיות נוספות (פועלי-ציון למשל), בכל רחבי פולין העצמאית ווילנה בכל הנוגע להקמתם של גני-ילדים, בתי-ספר עממיים ובתי ספר ערב. ההישגים היו מרשימים. בשנת הלימודים 1919–1920 נמנו בפולין הקונגרסאית 28 מוסדות חינוך יהודיים-סוציאליסטיים ובהם כאלפיים תלמידים (קאזדאן 1954: 21). בשנת הלימודים הבאה פעלו כבר 58 מוסדות יהודיים מהם 46 סוציאליסטיים (23 — פועלי-ציון, 14 — בונד, 9 — 'פֶּאַראייניקטע' — המפלגה המאוחדת של ס"ס וי"ס). ההצלחה הגדולה והשאיפה להגדיל את תחומי השפעתם הביאו את המפלגות הנוגעות בדבר להתכנס בווארשה לכינוס ראשון של בתי-ספר (15 ביוני 1921). נטלו בו חלק 376 נציגים של ארבע רשימות: בונד 133, פועלי ציון שמאל — 126, 'קולטור-ליגע' — 63, 'פֶּאַראייניקטע' — 53 (קאזדאן 1954: 94). בכינוס התקבלו מספר החלטות שעיקרן פעולה משותפת במסגרת 'מרכז אירגון בתי-הספר היהודיים' (צענטראַלע יידישע שול אָרגאַניזאַציע — ציש"א) למען חיזוק, פיתוח וקידום רעיון בית-הספר היהודי החילוני-סוציאליסטי. ליו"ר הראשון של האירגון נבחר העסקן הבונדאי הנערץ בינינו מיכלביץ'. את עמדת ה'בונד' בכינוס הטיב לבטא מנהיג המפלגה, הנריק אַרְלִיךְ, בגיליון הראשון של הבטאון לענייני חינוך שול און לעבן (בית-הספר והחיים). בדבריו הוא חזר והזכיר את העקרון כי החינוך הוא בעיה פוליטית והוסיף: "בהאבקו על קיומו והתפתחותו של בית-הספר שלו, חייב הפועל היהודי לזכור כי מאבקו זה הינו רק חלק מן המאבק הכולל שבפניו ניצב הפרולטריון כולו — למען סדר סוציאלי, שבו עיוות נשמת הילדים לא ישמש עוד אמצעי להעצמת הכוח הפוליטי והכלכלי של מעמד חברתי אחר".⁶ מתוך קביעה חד-משמעית זו הכשיל ה'בונד' מכאן ואילך כל נסיון להגמיש את מסגרת ציש"א, אם מבחינת מתן אפשרות ליסודות לא פרולטרניים להצטרף לאירגון ואם מבחינת הגשמת תכניות הלימודים (כגון הכנסת לימוד השפה העברית ותנ"ך כמקצועות חובה). כך גם התנגד ה'בונד' בכל תוקף להצעה שהגישו נציגי ה'קולטור-ליגע' לפיה צריך ציש"א 'להתגבר על האינטרסים הצרים של "חיי שעה" ולעסוק גם בנושאי תרבות במובן הרחב יותר, כגון ספרות והוצאה לאור, שכן לדעתם המטרה היא דווקא 'דורך שול צו קולטור' (באמצעות בית-הספר [להגיע] לתרבות) (קאזדאן 1921: 10). כפי שנראה להלן ראה ה'בונד' ב'קולטור-ליגע' מתחרה, שעשוי לסכן את מעמדו בתחום התרבותי, ועשה כל מה שלאל ידו כדי לצמצם את כוחו והשפעתו בתחום זה. פרישתם של יוסף לְשָׁצ'ינסקי (כמורנער)

זח. ש. קאזדאן מן האירגון והצטרפותם ל'בונד' סייעה רבות להצרת צעדי ה'קולטור-ליגע', בראש וראשונה בתחום החינוך (לעשטשינסקי 1921: 1-3; מייזיל 1951: 20-21; 52-66; געשיכטע פֿון בונד, כרך 4, 333-388).

במקביל למאבקי הכוח הפנימיים, בתוך המחנה הסוציאליסטי היהודי, גם ניהל ה'בונד' מאבק עיקש, וכדרך כלל עקר, בקרב פוליטיקאים ועסקני-תרבות יהודים ופולנים, למען הכרה בבתי-הספר בהם שפת הלימוד העיקרית היא יידיש. שיאי המאבק היו לקראת שתי הצבעות בסיים על הצעת החלטה, המחייבת תמיכה ממשלתית בבתי-הספר הללו (בפברואר 1923 ובדצמבר 1925), הצעות שנכשלו בשל הצבעת המועדון הפרלמנטארי היהודי בסיים (ה'קולו')⁷. ה'בונד' ראה בכשלונות אלה הוכחה לטענותיו בנוגע למזימה הציונית והאסימילטורית להשמיט את הקרקע היציבה מתחת לרגלי ההמון היהודי ולנתקו משורשיו הבריאים. הדברים באו לידי ביטוי בפרסומיה השונים של המפלגה ובעיקר בעיתונה היומי הפּאָלקסצייטונג. עד יולי 1924 נחשבה ציש"א כאירגון בלתי חוקי ומוסדותיה השונים, ובעיקר אלה השייכים ל'אונדזערע קינדער', סבלו מהתנכלויות מטעם השלטונות שמשמען סגירת עשרות בתי-ילדים ובתי-ספר, לעתים אף בעיצומה של שנת הלימודים.

בעקבות ההכרה הממשלתית באירגון (יולי 1924) חלה התאוששות זמנית בפעילות בתי-הספר שלשון הוראתם יידיש ברחבי המדינה וב-19 באפריל 1925 התבנס הכינוס הארצי השני של ציש"א. ה'בונד' זכה בו לייצוג הרב ביותר ומנה 42 אחוז מכלל המשתתפים. ההחלטות, שניסחו נציגי ה'בונד' והתקבלו בכינוס, קבעו, כי מעמד הפועלים מהווה את הבסיס האפשרי היחיד לקיום בית-הספר שאופיו חילוני ולשונו יידיש. לפיכך לא ראתה עוד מפלגת פועלי-ציון ימין מקום לחברותה באירגון והיא פרשה ממנו (קאזדאן 1954: 153-155).

מהפכת פילסודסקי והתקוות שנטעה בקרב חוגי הסוציאליסטים היהודים והפולנים סייעה גם היא להתאוששות רשת החינוך הסוציאליסטית היהודית, מה גם שבשנת 1927 זכתה ציש"א במענק חד-פעמי מהממשלה. שנת הלימודים 1928-1929 היתה שנת השיא של האירגון ונמנו בה 46 גנים, 114 בית-ספר עממיים, 52 בתי-ספר ערב, שלוש גימנסיות וסמינר אחד להכשרת מורים (סה"כ 216 מוסדות) במאה ישובים, בסך הכול 24,000 תלמידים (קאזדאן 1954: 186). ביחס הפוך להתחזקות ה'בונד' בתחומי הפוליטיקה והחברה הלכה מכאן ואילך רשת בתי-הספר של ציש"א והצטמקה. הסיבות לכך היו בעיקר כלכליות: המשבר הכלכלי וההגבלות הכלכליות, שהוטלו על יהודי פולין חרשות לבקרים. וכן היה גם לחץ פוליטי, הצרת צעדיו של ה'בונד' והחדשתם התמידית של תומכיו בקומוניזם מוסווה. ההורים, לעומת זאת, לא יכלו לעמוד בתשלום שכר הלימוד, ואף לא היו בטוחים שילדם יגיע לסוף שנת הלימודים מבלי שבית-הספר ייסגר באמצע השנה; האירגון התקשה לשלם משכורות למורים ולתחזק כראוי את המוסדות (אמתלה מקובלת לסגירת בית-הספר היתה רמת תחזוקה נמוכה). ויתר על כן: מעצר שרירותי של מורים באשמת פעילות חתרנית העמיד את ציש"א

בתנאי קיום בלתי אפשריים. הנתונים הסטטיסטיים המלאים האחרונים לפני מלחמת העולם השניה הינם משנת הלימודים 1934-1935 ולפיהם — למרות הכול — נמנו ברשת ציש"א 12 גני ילדים, 86 בתי-ספר עממיים, 65 בתי-ספר ערב ושתי גימנסיות (סה"כ 169 מוסדות) ובהם 15,486 תלמידים (קאודאן 1954: 188), שהיוו 9.15% מכלל הילדים היהודים הלומדים בבתי-ספר יהודיים וכ-3.4% מכלל הילדים היהודים בגיל בית-הספר (Shmeruk 1989: 291-292). נתון מעניין בהקשר זה הוא פיזורם הגיאוגרפי של מוסדות החינוך של ציש"א: בין 68.5% (בשנת הלימודים 1926-1927) ל-75.6% (בשנת הלימודים 1934-1935) מבתי-הספר נמצאו במחוזות המזרחיים של המדינה — בעיקר באזורי וילנה וביאליסטוק. מיעוט המוסדות נמצאו ברחבי פולין הקונגרסאית, ומוסדות בודדים בלבד במזרח גליציה (שם: 183-189)⁸.

לציש"א היו ארבעה בטאונים שונים⁹ בהם נדונו שאלות ורעיונות שעלו על סדר היום של האירגון ושל יהדות פולין בכלל, בהקשר החינוכי. נמצאו בהם מאמרי עמדה בעלי משמעות פוליטית ומסר אידיאולוגי ברור, כגון בשאלת הגדרות תכנית הלימודים בכיתות השונות וההתייחסות להוראת עברית ו/או היסטוריה יהודית; המשקל שיש להעניק ללימוד שפת המדינה מחד וספרות יידיש החדשה מאידך; השכלת מבוגרים, חידושים והצעות בתחום הפדגוגי; טיפול בילד החרגי; טיפוח כשרונות, חינוך גופני, היגינה אישית ורפואה:

לכאורה, בהתייחס לנתונים היבשים, הישגי ה'בונד' בתחום החינוך היו צנועים למדי, אולם אם מביאים בחשבון את כלל הגורמים — הפנים יהודיים והחיצוניים — הרי שהישגי ה'בונד' הם נכבדים, והחשוב בהם — עצם כינונה של מערכת חינוך יהודית חילונית, המושתתת כולה על לשון יידיש, מערכת שלא ניתן היה להתעלם מקיומה, אשר חינכה ועיצבה דור חדור אמונה ביעודו, שעל אף שנכחד ברובו — יחד עם יתר עמיתיו ומתנגדיו — הותיר את רישומו העמוק על דמותה של יהדות פולין במאה העשרים.

שדה פעילות נרחב ונוח יותר, בעל אפשרויות תמרון רבות והישגים נכבדים, נמצא ל'בונד' בתחום העיתונות והמולו"ת.

כבר בדצמבר 1896 החל ולאדימיר קוסובסקי לערוך בטאון-פועלים יהודי בוילנה בשם דער יידישער אַרבעטער (הפועל היהודי), שגליונו השישי (מרץ 1899) הוצא כבר על-ידי ה'בונד'. בטאון זה, ש-19 גליונותיו הופיעו באופן בלתי סדיר במשך שמונה שנים, נדפס החל משנת 1902 מחוץ לגבולות האימפריה הרוסית. נמצאו בו דיווחי חדשות בעלי עניין לפרולטריון היהודי ולאינטליגנציה הסוציאליסטית, וכן נדונו בו שאלות הקשורות לקו האידיאולוגי של המפלגה. בספטמבר 1898 קיבל ה'בונד' רשיון להוציא לאור פרסום פריודי בשם קלאַסן קאַמף (מלחמת מעמדות), שששת גליונותיו הופיעו עד דצמבר 1901 בתפוצה של 1,100 עותקים¹⁰. הפרסום המחתרתי הראשון של פועלים יהודיים — די אַרבעטער שטימע (קול הפועלים) — ראה אור לראשונה, גם הוא בוילנה, באוגוסט 1897 (חודש ימים לפני ייסוד ה'בונד'). גליון ה-17, באוקטובר, הוצא כבר על-ידי ה'בונד', וכך עד לגליון האחרון (מס' 40) בספטמבר 1905. תפוצתו היתה בתחילה

כ־800 עותקים ועם הזמן עלתה לכ־3,000. מלאכת ההדפסה נעשתה חליפות בוויילנה, בוברויסק, וארשה ובחוו"ל. הפרסום המקצועי הראשון של פועלים יהודים — אף הוא מחתרתי — נקרא דער וועקער — אָרגאַן פֿון ייִדישן בערשטער־אַרבעטער־בונד אין ליטע און פּוילן (המעורר — בטאון ברית פועלי המברשות בליטה ופולין), ושנים־עשר גליונותיו הופיעו בין דצמבר 1898 ומרץ 1903 בתפוצה של 600–700 עותקים. בשנים 1899–1905 הוציא ה'בונד', אם באופן חד־פעמי ואם באופן סדיר, שורה ארוכה של בטאוני־פועלים מקומיים בלא פחות מ־15 ערים ועיירות. כמו כן הפיץ ה'בונד' בשלוש השנים הראשונות לקיומו עשרות כרוזים ומינשרים ביידיש, רוסית ופולנית, בעשרות אלפי עותקים. בסך הכול בין השנים 1901–1903 ראו אור 32 עיתונים ומינשרים שונים ביידיש, שהופצו בלמעלה מארבעים אלף עותקים. הנסיון הראשון להוציא עיתון יומי נעשה בוויילנה ב־25 בדצמבר 1905. זה היה הוועקער (המעורר), שהחזיק מעמד שלושה חודשים בלבד. עד לחידוש הרשיון הוציא ה'בונד' פרסום חד־פעמי בשם די נייע וועלט (העולם החדש, 14 בפברואר 1906) וכעבור חמישה ימים שוב החל להופיע היומן, אלא שעתה תחת השם — פֿאַלקסצײַטונג (עיתון העם). זה הצליח להחזיק מעמד עד ה־19 באוגוסט 1907. היומן השלישי של ה'בונד' — די האָפֿענונג (התקווה) — התקיים מספר שבועות בלבד (2 בספטמבר — 20 באוקטובר 1907), עד למאסרם של חברי המערכת. תפוצתם של היומונים נאמדה בכ־30,000 עותקים לגליון — מספר הנראה מוגזם במקצת¹¹. הנסיון הבא היה שבועון בשם מאָרגנשטערן (כוכב השחר), ששלושת גליונותיו הופיעו בחודשים נובמבר–דצמבר 1907. גם שלושת פרסומיו של ה'בונד ברוסית Еврейский Рабочий (30 בדצמבר 1905), Наша Слава (יוני 1906), Наша Трибуна (דצמבר 1906) ו־Nasze Hasło (ינואר–אפריל 1906) בפולנית, לא החזיקו מעמד מעבר לגליונות בודדים.

מכאן ועד לתום מלחמת העולם הראשונה נאלץ ה'בונד' להסתפק במספר קטן של פרסומים חד־פעמיים, מחתרתיים ברובם. חריגים היו השבועון לעבנספֿראַגן (שאלות חיים) — שנערך בוויילנה ונדפס בווארשה, אשר שני גליונותיו (7–8, 18 במאי 1912) הוחרמו וכל העוסקים בהדפסתו בווארשה נעצרו ונכלאו — והבטאון המרכזי של המפלגה באותם ימים — השבועון די צײַט (הזמן) וממשיכו אונדזער צײַט (זמננו), שנערך ונדפס בפטרבורג (20 בדצמבר 1912 — 17 ביולי 1914). בימי הכיבוש הגרמני עלה בידי ולאדימיר מָדֶם לקבל רשיון לחידוש הלעבנספֿראַגן, שהופיע באופן סדיר מפברואר 1916 עד ל־6 בדצמבר 1918, עת הפך לעיתון יומי. באוקטובר 1916 ניתן בפטרבורג רשיון להדפסת כתב־עת רוסי חדש בשם Еврейская Весть, ש־16 גליונותיו הופיעו עד לפרוץ מהפכת פברואר 1917.

ימים מעטים בלבד נהנה ה'בונד' מחופש הביטוי בפולין העצמאית, שכן כבר ב־18 בינואר 1919 פשטה המשטרה על מערכת הלעבנספֿראַגן, החרימה את גליונות העיתון ועצרה את כל הנוכחים. כעבור שבועיים חזר העיתון להופיע והפעם כמעט ללא הפרעות עד ה־23 במרץ 1920. במקביל איפשרו השלטונות גם

את הופעתו של שבועון בפולנית Głos Bundu (מרץ-דצמבר 1919). מכאן ובמשך שנה ומחצה הקפידה המשטרה הפולנית לאסור ולהחרים כל פרסום פריודי של ה'בונד', ואילו המפלגה עצמה דאגה להוציא את העיתון שנאסר, כפרסום חדי-פעמי כל פעם תחת שם אחר (להוצאת פרסומים חדי-פעמיים לא היה צורך ברשיון). כך הופיעו בין ה-24 במרץ ל-19 בדצמבר 1920 לפחות 20 כותרים שונים של עיתונים, לפעמים גם כאלה, שחזרו על עצמם כמה וכמה פעמים¹². ב-24 בדצמבר 1920 החל להופיע, ברשות, השבועון מאָרגאַנשטערן ומיד לאחר הפסקתו (19 בנובמבר 1921) – שבועון חדש בשם פּאָלקסצייטונג (עיתון העם). לזה ניתן אף אישור להופיע פעמיים בשבוע ומן ה-1 בספטמבר – יום-יום. מספר פעמים נסגר העיתון מסיבות פוליטיות ותוך זמן קצר נפתח מחדש עם שינוי קל בשמו אונדזער פּאָלקסצייטונג (מאי 1923 – ינואר 1926) ונייע פּאָלקסצייטונג (ינואר 1926 – ספטמבר 1939).

בניגוד ליתר העיתונים היומיים בפולין פנה הפּאָלקסצייטונג לציבור קוראים מסוים ומוגדר ובו בגלוי לסיסמה 'כלל ישראל' בה דגלו האחרים. לדידו עתיד היה הפרולטריון היהודי להנהיג את ההמון ולשם כך צריך היה להגביר את מודעותו המעמדית ולנתקו מכל גילוי של 'כלל ישראליות' בורגנית, אורתודוקסית וצבועה. למען המטרה להיות מורה דרך ומלווה נאמן של הפועל היהודי, הנכון תמיד להיאבק על זכויותיו, היה מוכן העיתון להקריב את הפוטנציאל המסחרי שלו. מסירו היה נמוך משל האחרים ונמצאו בו יחסית מעט פרסומות. על כן גם היה מצבו הכספי תמיד גרוע. הודות לדו-שיח המתמיד בין העיתון והקוראים נקראו האחרונים מדי פעם להירתם ל'מבצעים' שונים, שמטרתם איסוף כספים ו/או הגדלת תפוצתו של העיתון. כל מבצע כזה זכה להיענות רבה ותמיד היה בתוצאותיו החיוביות כדי להמריץ ולעודד את העוסקים בפרסום לקראת המבצע הבא. הקירבה שבין המערכת וציבור הקוראים הפכה את הבית ברחוב נובוליפיה (Nowolipie) 7 למעין 'מרכז לפניות הציבור' אליו הגיעו יהודים קשיי-יום, ושם יכלו לשטוח את טענותיהם ולספר על העוולות שנעשו להם, מתוך בטחון מלא שתלונותיהם יטופלו בכל תשומת-הלב הראויה.

רובם המכריע של עיתונאי הפּאָלקסצייטונג לא היו מקצועיים, ואחד החריגים הבולטים ביניהם היה ברוך שפּנר. מאז 1927 שימש שפנר אחד משלושת חברי ועדת העורכים של העיתון וכתב בו באופן קבוע מאמרי עמדה, פלייטונים בנושאי תרבות ופוליטיקה, דיווחים מדיוני הסיים ורשימות מחיי הפרובינציה. במשך שנים רבות היה שפנר גם יו"ר איגוד הסופרים והעיתונאים היהודים בווארשה. מובן שבשל שיוכם המפלגתי של חברי המערכת נוצלו עמודי החדשות ומאמרי הפרשנות לביטוי עמדתם הפוליטית בכל סוגיה שעלתה על סדר היום הציבורי בפולין. כך, למשל, הודרכו הקוראים להשתתף או להחרים בחירות כלליות לסיים, וכיצד לנהוג בבחירות הפנימיות למועצות הקהילות. שניים מחברי המערכת שימשו גם יושבי-ראש של צי"ש"א (ב. מיִקְלִבִּיץ', עד מותו בשנת 1928, ולאחריו יוסף כמורנר) ודאגו שהעיתון יעמוד על משמר קיומם של מוסדות החינוך שלהם. כך נאבק העיתון בנסינות הרשויות להכביד ולפגוע בהם, וכן ברשת 'תרבות'

הציונית שעשויה היתה לסכן את הישגיהם. עימות קשה עם הציונים אירע בקיץ 1929, כשה'בונד' צידד בעמדת הערבים בנוגע לפרעות שהתחוללו אז בא"י. המפלגות הציוניות, באמצעות בטאון המרכזי ההינט (היום), תקפו קשות את ה'בונד' ואת בתי-הספר הנתמכים על-ידו, המחנכים לרדם לשנאה עצמית וראיה מעוותת של המציאות. עורך ההינט אף הוסיף והכריז כי "אם זו תרבות יהודית, רוצים אנו לחיות בלעדיה"¹³. הפּאָלקסצייטונג רתם מיד את תומכי ה'בונד' ואוהדיו למתקפת נגד, שנמשכה עוד שבועות ארוכים ודומה כי מבחינתם, לפחות, הם יצאו כשידים על העליונה. מאידך היה זה אותו פּאָלקסצייטונג, שהכריז על שביתה כללית ב־17 במרץ 1936 כמחאה על הפוגרום בפשיטיק וגרר אחריו את יתר העיתונים היהודיים, כולל זה של אגודת-ישראל¹⁴. דוגמא נוספת לעצמאות שהעיתון הפגין היתה תעוזת עורכיו להוציאו ולשווקו גם בימי שבת. נסיון ראשון נעשה ב־21 בדצמבר 1923, שעורר מהומה רבה. בעקבותיה הוחרם העיתון על-ידי רבני וארשה. בתוך מספר חודשים הופסקה הפצתו בשבת, לטענת המערכת — מסיבות כלכליות (געשיכטע פֿון בונד, כרך 4, 1972: 144–145). ב־2 במאי 1931 חודשה הופעת גליון השבת של העיתון וכך המשיך להופיע גם במועדים עד ליום כיפור, 22 בספטמבר 1939.

שלא כיתר העיתונים הקדיש הפּאָלקסצייטונג תשומת-לב רבה למדע, תרבות וספורט. כמעט במשך כל שנות קיומו הופיע בעיתון טור קבוע של המהנדס יוסף יאשוונסקי בשם "שמועסן וועגן נאַטור וויסנשאַפֿט און טעכניק" (שיחות אודות מדעי-הטבע וטכנולוגיה) ובו שפע מידע בתחומים אלה בלשון קלה ובהירה. החל מאמצע 1928 נמצאו בעיתון גם מוספים לענייני ספורט, תיאטרון וקולנוע ופינה לאשה.

עניין רב הקדיש הפּאָלקסצייטונג לדור הצעיר והיה היחיד מבין עיתוני יידיש בפולין, שהקצה מוסף שבועי לילדים ונוער. היה זה בנובמבר 1926, מיד לאחר שיאגוש קורצ'אק החל לערוך מוסף לילדים בעיתון *Nasz Przegląd* (הסקירה שלנו) הבורגני-ציוני. עורך הקליינע פּאָלקסצייטונג, יעקב פּאָט, ביקש ליצור כלי להכשרת דור צעיר של בונדאים וכתב למענם את עקרונות המפלגה בלשון קלה ובכתיב פונטי (הכוונה לכתיב המלים העבריות). הוא סיפק להם מידע רב בענייני אקטואליה, בעיקר בכל הנוגע לתנועות הילדים והנוער ('סקיף' ו'צוקונפֿט') והמריץ אותם להירתם לפעילות ציבורית — כגון הפצת העיתון בקרב קרובים ומכרים וכן טיפח את רגש השייכות שלהם למפלגה ולפעיליה הבוגרים. עוד סיפק המוסף לילדים מידע עשיר בתחומי המדע והטכנולוגיה ומגוון שירים וסיפורים של סופרים מבוגרים ואף מפרי עטם של הילדים עצמם. נוסף לקליינע פּאָלקסצייטונג, שרכישתו לא היתה כרוכה בהוצאה כספית כלשהי, הוציא ה'בונד' גם דו-שבועון איכותי לנוער בשם יוגנט וועקער (מעורר הנוער), שהופיע ברציפות מדצמבר 1922 ועד ספטמבר 1939.

החל מנובמבר 1923 החל העיתון להקדיש מדי פעם טור לחדשות ולביקורות ספרותיות, והחל מנובמבר 1924 הפך הטור למוסף קבוע בימי שישי בעריכת מלך ראוויץ (שמעולם, אגב, לא היה חבר מפלגה). נמצאו בו בעיקר חדשות מתחום

ספרות יידיש והספרות הכללית (אך לא עברית) וכן ביקורות, מאמרי עמדה, חידון, משאל, שיר, או סיפור קצר מפרי עטו של סופר מוכר, או אף יצירת-ביכורים של צעיר/צעירה בראשית הדרך¹⁵. הפּאָלקסצײַטונג היה אחד מנושאי דגל המאבק בספרות הלא קאנונית, המכונה 'שונד' (כהן 1992: 80–94). הוא ביקש להרחיק את הקורא היהודי הממוצע מסוג זה של ספרות ומן העיתונים המדפיסים אותה בהמשכים, ועל כן סיפק לו רומאנים אחרים, שמחבריהם ותוכנם נבררו בהקפדה יתרה. בין היתר נמצאו שם רומאנים של יוסף אופאטושו וברוך גלזמאן (ניו יורק), דוד הופשטיין, מלך ראָוויץ', שמעון הורונצ'יק, משה קולבאק, יהושע פּרָלָה (שעד הצטרפותו לפּאָלקסצײַטונג ב־1935 נחשב על־ידם ל'שונדיסט', לב טולסטוי, אריך מריה רַמְאָרק, אַיפּטון סִינְקֶלֶר, אָנטוֹל פראנס ורבים אחרים. בשל הקשר הקרוב להוצאת הספרים 'קולטור־ליגע' ראו רבים מהרומאנים הנ"ל אור כספרים, ונמכרו בהנחות ניכרות לקוראי העיתון. גם בהגרלות ובמבצעים נושאי־פרסים שהעיתון אירגן נמצאו פרסי־ספרים במקום ראשון¹⁶.

חידוש נוסף שהנהיגה מערכת העיתון היה קיומו, מדי פעם, של 'א' לעבעדיקע פּאָלקסצײַטונג (פּאָלקסצײַטונג חי, כלומר הזמנות ציבור מאזינים ל'עיתון חי' בהשתתפות עיתונאים, חברי מערכת, אישי ציבור ואורחים. המשתתפים היו מרצים על כל נושא ובכל תחום ולקהל ניתנה אפשרות לשאול שאלות ולהביע דעות.

לצד הפּאָלקסצײַטונג הוציא ה'בונד' עוד עשרות עיתונים וכתבי־עת בנושאי אקטואליה, מעמד הפועלים, איגודים מקצועיים, תרבות ואמנות, חינוך וילדים. רוב הפרסומים היו ביידיש ומיעוטם בפולנית. פרק הזמן בו הם ראו אור נע בין יום אחד לעשרים שנה ומקום הופעתם היה בעיקר בווארשה, אך גם בשורה ארוכה של ערים ועיירות ברחבי פולין. חריג אחד נמצא בפרסומי ה'בונד', והוא עיתון הצהריים צוויי ביי טאָג (בשעה שתיים ביום, 24 באפריל — 2 בספטמבר). התחרות הקשה שבה עמד הפּאָלקסצײַטונג מול מספרם הגדל של עיתוני הצהריים הסנסאציוניים אילצה את ועדת העורכים להוציא לאור עיתון פופולארי, שיתן מענה הולם לעיתונים האחרים מבלי לרדת לרמתם. כך נמצאו בעיתון החדש כותרות בנושאים פוליטיים וסוציאליים; ידיעות על הפגנות, שביתות ומאבקי פועלים בעולם כולו; סדרה מדעית פופולארית בשם 'אונדזער ענציקלאָפּעדיע' (האנציקלופדיה שלנו) וכן רשימות על הנעשה מאחורי הקלעים במשרדי הרבנות בווארשה, על המחלקה הסגורה בבית־החולים היהודי ושלושה רומאנים בהמשכים. כצפוי נחל העיתון כשלון והופעתו הופסקה תוך זמן קצר.

בד בבד עם הפצת האידיאולוגיה הבונדאית וידיעות נחוצות לציבור הפועלים היהודי במתכונת של עיתונים ופרסומים חד־פעמיים שונים, התעורר הצורך לספק לאותו קהל גם חומר קריאה ספרותי של ממש, שיתאים לקו האידיאולוגי בו דגלה המפלגה. מאחר שהזשאָרגאַנישע קאָמיטעטן נמצאו בוויילנה בלבד, ולא היה בהם כדי למלא אחר הצורך הנ"ל, החלו להופיע מדי פעם כבר באַרבעטער שטימע פלייטונים ושירים, כגיוון למאמרים הפוליטיים ולפובליציסטיקה.

בבטאוני המפלגה האחרים ובקבצים המיוחדים שהוקדשו לספרות¹⁷ נטלו חלק

באופן קבוע החשובים שבסופרים היהודים (ביניהם גם דו־לשוניים), שברובם לא היו חברי מפלגה ולא בהכרח הזדהו עמה. כאלה היו י. ל. פרץ, שמעון פרוג, דוד פרישמאן, אברהם רייזן, שלום אָש, ה. ד. נומברג, זלמן שניאור, זוסמן סגאלוביץ, דוד פינסקי, דער נסתר, פרץ הירשביין ועוד ועוד. כן נמצאו תרגומים של מקסים גורקי, ליאנויד אנדֶרְיֵב, מיכאיל אַרְצִיבֶאָשֶב, אוסקר וויילד, אדגאר אָלן פו ואחרים. רובם המכריע של פרסומי ה'בונד' ברוסיה ראו אור בהוצאת 'די וועלט' (העולם) ובדפוס האלמנה והאחים רָאָם. בין השנים 1905–1914 הופיעו למעלה מ־130 פרסומים בידיש (109 מהם בשנים 1905–1908) ובהם למעלה משליש ספרות יפה וקבצים ספרותיים. ל'בונד' היתה גם הוצאת ספרים רוסית Трбуна (טריבונה) ולה 18 פרסומים.

בשנות מלחמת העולם הראשונה ירד מספר הפרסומים ל־20. ההוצאה שינתה את שמה ל'לעבנספֿראַגן' וב־1921 חזרה לשמה המקורי.

עם התבססותו של ה'בונד' בפולין העצמאית ופיתוח רשת בתי־הספר של צי"ש"א, החלה ספרות יידיש המודרנית לתפוס מקום יותר ויותר חשוב בקשת ההתייחסויות של המפלגה. מאחר שהקיום הלאומי היהודי, לשיטתה, מושתת על התרבות החילונית, צריך היה להשקיע מאמצים ומשאבים בהנחלתה לציבור רחב ככל האפשר, בעידודה וטיפוחה של המפלגה. הדרך הקלה והפשטה ביותר לעשות כן היתה הפרסום באמצעות המוסף הספרותי בעיתון היומי. יתר על כן, הורגש גם הצורך בייסוד במות מיוחדות לסופרים, לכשרונות צעירים ולאירגון הפצת ספרים. צעד ראשון בכיוון זה נעשה באמצעות השתלטות ה'בונד' על המוסד 'קולטור־ליגע' והוצאת הספרים שלו, ממנה הורחקו נחמן מיזיל וזליג מלמד, שסירבו להתאים עצמם לקו האידיאולוגי החדש¹⁸ (מה גם שהראשון נחשב מלכתחילה כתומך בקומוניזם). למנהל בית ההוצאה מונה חיים וואָסר, חבר הוועד המרכזי של המפלגה, והודות לו הפכה הוצאת הספרים 'קולטור־ליגע' לאחת הגדולות ביותר בפולין¹⁹. וואסר לא הזניח את הצד הכלכלי של העסק. הוא התקשר עם יו"א וזכה להיות המו"ל הבלעדי של היוצר הפופולארי ביותר בין סופרי יידיש באותם ימים – שלום אָש, חרף ההסתייגויות התכופות של ה'בונד' מהתבטאויותיו בנושאי פוליטיקה וחינוך.

בשנת 1928 חידשה הוצאת 'קולטור־ליגע' את הירחון הביבליוגרפי החשוב ביכער וועלט (עולם הספרים). שגילגולו הראשון ראה אור עוד בקייב בשנת 1919, ואחר־כך חודש על־ידי נחמן מיזיל בווארשה בשנים 1922–1924. ביכער וועלט הביא לקורא את מחקריהם המעודכנים ביותר של חשובי החוקרים בתחומה של התרבות היהודית לדורותיה, כגון מאקס אָריק, יצחק שיפֿר וישראל צינברג. המערכת (משה זילברפארב, קאזדאן וכמורנר) הקדישה גם מקום ליצירות מקוריות, משאלים, ביקורות ספרים ורשימות של ספרים מומלצים. מובן שהללו הוערכו על פי קנה־המידה המפלגתי ומידת תרומתם לעיצוב מודעותו הפוליטית־חברתית של הקורא. בשל ירידה חדה בתפוצה נפסקה הופעת הירחון כעבור שנתיים. חרף המשבר הכלכלי החמור, שפקד את פולין, ופגיעתו הקשה בכלכלה היהודית, המשיכו ההוצאות 'קולטור־ליגע' ו'די וועלט' להפיץ ספרי קריאה ועיון.

ספרי לימוד וכתבי־עת במחירים מוזלים, בתשלומים ולעתים כמתנות־חינם בתמורה לרכישת פרסום כזה או אחר.

הידלדלות המוסף הספרותי של הפּאָלקסציטונג בעקבות צאתו של מלך ראָוויץ' למספר מסעות בחו"ל והתגברות הדרישה לפרסום ספרותי פופולארי, הביאו את ה'קולטור־ליגע' להוצאת שבועון חדש בשם וואַכנשריפֿט פֿאַר ליטעראַטור קונסט און קולטור (שבועון לספרות אמנות ותרבות) (23 בינואר 1931) בעריכת קאזדאן ופאט. ב'דבר המערכת' בגליון הראשון נאמר: "הוואַכנשריפֿט שלנו אינו מעוניין להיות סתם כתב־עת ספרותי, מקום לדרשות חדשות־ישנות. הוא מעוניין להיות במה לתרבות־ההמון היהודית־חילונית היוצרת. תרבות זו הפכה לגורם משפיע בחיינו, לכוח אירגוני. היא מעצבת סגנון חיים חדש, ערכים חדשים. [...] אין אנו רוצים לבנות גוף מפלגתי, אין אנו רוצים להיות נשלטים על־ידי דוקטרינה צרה. אנו שואפים לסובלנות רחבה ביותר כלפי זרמים תרבותיים וכיוונים ספרותיים. [...] אנו רוצים לשרת את ההמון העמל". ואכן ראויים העורכים לציון לשבח בכל הנוגע לעידוד כשרונות צעירים, אם באמצעות הקדשת עמוד שלם כמעט בכל גליון ליצירותיהם, בשירה ובפרוזה²⁰, ואם במתן מקום למשוררים אורתודוקסים כיעקב פרידמאן וישראל שטרן, ואף לבינים ה'לך שהיה מזוהה כקומוניסט. כמו כן העניקה המערכת חסות להתארגנות ממוסדת של קבוצת סופרים צעירים בעלי השקפת־עולם סוציאליסטית, תחת הכותרת סאַשיף (סוציאליסטישער שרייבער פֿאַרבאַנד — ברית סופרים סוציאליסטית; כהן 1992: 95). על אף הכוונות הטובות והנכונות לעשייה משותפת לא האריכה הקבוצה ימים. עם כל זאת נוצל הוואַכנשריפֿט גם למטרות מפלגתיות ובראש וראשונה לניגוח מתמיד של השבועונים המתחרים — ליטעראַרישע בלעטער של נחמן מיזיל, ליטעראַרישע טריבונע הקומוניסטי וגלאָבוס הבלתי פוליטי בעריכת אהרן צייטלין וזליג מלמד.

ביולי 1935 נפסקה הוצאתו של הוואַכנשריפֿט ובמקומו חודש המוסף הספרותי בפּאָלקסציטונג. בדצמבר 1937 החל להופיע כתב־עת ספרותי חדש של ה'בונד' — פֿאַרויס (קדימה). גם כאן היתה בחירת החומר הספרותי עניינית וללא התחשבות בהשקפת־עולמו של הכותב. הנימה הפוליטית התוקפנית של הוואַכנשריפֿט נעלמה ב'פֿאַרויס' כמעט לחלוטין, וזאת בעיקר מפני ששניים מתוך כתבי העת המתחרים חדלו להופיע.

לרגל ציון ארבעים שנה ל'בונד', ובטכס רב משתתפים בתיאטרון 'נובושצ'י' בווארשה, חילק הוועד המרכזי של המפלגה פרסים בתחומי הספרות, התיאטרון, החינוך והחברה. פרס הסופר הנבחר ניתן לאיציק מאַנגר, והיצירה הנבחרת היתה 'ידן פֿון אַ גאַנץ יאָר (יהודים של יום־יום) של יהושע פֿרָלה. כן הוענקו פרסים ל'יונג טעאַטער' (תיאטרון צעיר) ולהוצאת ספרי הילדים 'קינדער פֿריינד' (ידיד הילדים) (קאָזדאָן 1937: 2).

הפעילות התרבותית של ה'בונד', שנעשתה בעיקר באמצעות ה'קולטור־ליגע', כללה גם את הספרייה על שם ברוניסְלָב גְרוֹסֶר בווארשה. בשנת 1933 נמנו בספרייה כעשרים אלף ספרים (למעלה ממחציתם ביידיש) וכ־1500 קוראים קבועים

(טעמקין 1935: 21–22). מנהל הספרייה היה הרמן קרוק — אחד העסקנים הבולטים בתחום תרבות יידיש, שראה בהפצתה מטרה לאומית בעלת חשיבות עליונה²¹. בחסות ה'קולטור-ליגע' נוסד גם אירגון בשם 'ביבליאָטעקן צענטער' (מרכז ספריות) (1924), שתפקידו היה ליצור קשר עם כל אחת מ-662 הספריות הציבוריות היהודיות בפולין ולסייע בפיתוחן. מפאת קשיי אירגון וחיכוכים פוליטיים שותקה פעילות האירגון זמן קצר מאוד לאחר שהוקם. להצלחה רבה זכתה יוזמה אחרת של ה'קולטור-ליגע', דהיינו: אירגון סדרות של שיעורים והרצאות לקהל הרחב במתכונת של אוניברסיטה עממית. כך, למשל הכריז הפּאָלקסציוטונג כי בחודשיים האחרונים של 1928 הגיעו לא פחות מ-12,000 איש ל-74 שיעורים ו-98 אירועים תרבותיים אחרים במסגרת ה'קולטור-ליגע' (בעיתון מיום 1.1.1929). בסוף שנות העשרים נהגה ה'קולטור-ליגע' לרכוש סרטים חדשים ולהקרינם לקהל הרחב בימי שבת בבוקר באולמות שכורים, בשליש וברבע ממחיר ברטיס קולנוע רגיל (געשיכטע פֿון בונד, כרך 4, 1972: 343).

חותמו של ה'בונד' לא ניכר רק בעשייה הספרותית והתרבותית כי אם גם במעורבותו בתחום העסקנות התרבותית. אלא שכאן היו הישגיו — אם ניתן בכלל להשתמש במונח זה — שליליים בעיקרם, והיה בהם כדי לפגוע ולהמעיס בערך ההישגים בתחומי העשייה התרבותית. הדבר ניכר בייחוד באיגוד המקצועי של הסופרים והעיתונאים היהודים בווארשה. איגוד זה נוסד בשנת 1916 ואחד העקרונות המרכזיים, שהנחה אותו מאז, היה שמירה על נייטרליות פוליטית. באיגוד חברו יחדיו, במידה לא מעטה של הצלחה, נציגי כל גווי הקשת הפוליטית בקרב היהודים: ציונים, סוציאליסטים ופולקיסטים; אורתודוקסים וחילוניים; הַבְּרָאִיסטים, יידישיסטים וכאלה שאימצו לעצמם כבר את השפה הפולנית. אלא שבשנת 1933 חל מהפך. נציגי ה'בונד', פועלי-ציון שמאל והקומוניסטים היוו מעתה רוב בהנהלה והביאו לבחירתו של העיתונאי המוכשר ברוך שפּנֶר ליו"ר (תפקיד בו נשא עד לפרוץ המלחמה). בעקבות עליית כוחם של הקומוניסטים באיגוד — שבשל אופיו שימש להם מעין מטה ומקום מפגש — והשוואת מספר נציגיהם בהנהלה לזה של ה'בונד' (שניים), הפכו ישיבות ההנהלה ואסיפות החברים לזירת התגוששות בין שני המחנות, כאשר יתר החברים מדירים רגליהם מהמקום. הביטוי הבולט לשינוי שחל באופי האיגוד ניכר בהחלטות שהתקבלו באסיפותיהם וביניהן: גינוי התוקפנות של יפן נגד סין במנצ'וריה, גינוי התנכלותו של הנוציאלי-סוציאליזם בגרמניה למעמד הפועלים (וניצול האנטישמיות כאחד האמצעים לביצוע מדיניותו), או גיוס תרומה בסך מאה זהובים לפועלים שובתים בווינה (כהן 1992: 206–208). כשתכנן ה'בונד' 'קונגרס פועלים למלחמה באנטישמיות', בו נכרכה גם מחאה כנגד 'הריאקציה הציונית בפלשתינה' (יוני 1936), אישרה הנהלת האיגוד באופן אוטומטי את השתתפותו, אם כי בסופו של דבר מנעו השלטונות את קיום האירוע (שם: 209). מאידך, כאשר שנה לאחר מכן אישרה ההנהלה הנבחרת של האיגוד את השתתפותו ביוזמה הקומוניסטית לכנס בפאריס את ה'אַלעווולטלעכער יידישער קולטור קאַנגרעס' (הקונגרס העולמי לתרבות היהודית) מיהרו שפּנֶר וי. י. טרונק (יו"ר מועדון הסופרים היהודי שליד

אירגון הסופרים הבינלאומי — פֶּא"ן) להתפטר מתפקידיהם מתוך מחאה. התפטרותו של שפנר החזיקה מעמד זמן קצר בלבד ואילו טרונק סירב לחזור בו (רֶאבֶאן 1937: 46-48; מייזיל 1961: 431-494).

תרומתו של ה'בונד' לחיי התרבות היהודיים בפולין לא פסחה גם על התיאטרון. כבר בשנות מלחמת העולם הראשונה התקיים ב'גראָסער-קלוב' בווארשה חוג לדראמה, שהמשיך לפעול באופן מסודר בפולין העצמאית במסגרת תנועת הנוער 'צוקונפֶט'. עם השנים התפרסו חוגי הדראמה של 'צוקונפֶט' על פני ישובים רבים ומשתתפיהם העלו על הבמה הצגות ממיטב המחזאות היהודית והכללית (פּערענסאָן 1968: 327-331). ביוזמת ה'קולטור-ליגע' הוקם כבר בשנת 1922 בית-ספר דו-שנתי למשחק בניהולו של הבמאי מיכאל וַיִּפֶרט ובו 22 תלמידים, רובם ככולם בוגרי בתי-הספר של ציש"א. הלימודים התקיימו בשעות הערב באחד מבתי-הספר של ציש"א. הם כללו מגוון קורסים בנושאי לשון, ספרות יהודית וכללית, תולדות האמנות והתיאטרון, וכן תפאורה, מוסיקה, פיתוח קול, דיקלום וחינוך גופני, שניתנו על-ידי אנשי מקצוע ומומחים בתחומם. לאחר סיום לימודיהם יצאו בוגרי בית-הספר והבמאי דוד הרמאן לסיבוב הופעות של כחצי שנה במזרח פולין, ובשובם השתלבו רוב השחקנים בלהקות התיאטרון היהודיות של וארשה. מחזור שני של בית-הספר למשחק, הפעם בן שלוש שנים, נפתח בשנת 1929. עתה ביקשו הבוגרים להמשיך ולפעול יחדיו וייסדו עם וייכרט את 'יונג טעאָטער' — אחת הלהקות הטובות ביותר שקמו לתיאטרון יידיש מעודו. חרף הקשיים הכלכליים (תמיכת ה'קולטור-ליגע' הלכה והצטמקה עם השנים) והחשש המתמיד מפני הצנזורה הקפדנית — שלא אחת אסרה על קיומן של הצגות ואף החרימה את רשיון הלהקה — העלתה הלהקה ארבעה-עשר מחזות, ששנים עשר מהם הועלו למעלה ממאה פעמים (ווייכערט תשכ"א: 345, וכן 76-85; 227-250). גם פּערענסאָן 1968: 128-130; 319-320).

* * *

כשניסו סופרים ואנשי רוח עברים להבין את פשר ירידתה המתמדת של התרבות העברית בפולין, הם הפנו בדרך כלל אצבע מאשימה כלפי המימסד הציוני ועסקניו, שהתייחסו לרעתם באדישות מוחלטת אל היצירה העברית ומעבר לכך, לצורך ביצירת קהל אקטיבי של קוראי עברית²². דברים כגון אלה לעולם לא יכלו להיאמר על ה'בונד'. שם, למרות שרבים משכבת ההנהגה לא השתייכו לפרולטריון ולא דיברו יידיש בביתם, היה זה בראש וראשונה המימסד, שאימץ לעצמו את היידיש ושם לעצמו למטרה לעשות כל אשר לאל ידו על מנת להגביר את השימוש בה ולעשותה לשפה הלאומית של העם היהודי על כל המשתמע מכך. כידוע, גם בשנות החורבן והחידלון המשיך ה'בונד' לעשות רבות למען הישרדותה של תרבות יידיש והנחלתה לרבים.

בפולין העצמאית הגיעה תרבות יידיש לשיא פריחתה ולהישגיה הגדולים ביותר. דומה, שאלמלא ה'בונד' והמקום הנכבד שהקדיש לנושא, חרף הכוונה לייחס לו משמעות פוליטית, לא יכול היה המשפט דלעיל להיאמר. יש רק

להצטער על שבמחקרים החשובים והמקיפים שראו אור בשנים האחרונות על מפלגת הפועלים היהודית בתקופותיה השונות, לא זכה תחום כה חשוב בפעילות המפלגה למקום הראוי לו.

הערות

- 1 ישראל שטערן 'ליטעראַטור מיט אַ תכלית... אָבער ליטעראַטור', ליטעראַרישע בלעטער 45 (1927) עמ' 870. מן הראוי לציון, כי הכינוי 'ז'ארגן' המיוחס לידיש ביטא לא רק ולזול אלא גם אי הכרה ב'ניב הקלוקל' כבשפה. ראה: א. ליטוואק 1921: 'די זשארגאנישע קאָמיטעטן', דער רויטער פּנקס 1, עמ' 5-30.
- 2 על ספרות זו, המכונה 'שונד' ומקומה בחברה היהודית ראה: ח. שמרוק 'לתולדות ספרות ה"שונד" בידיש', תרביץ נב (תשמ"ג), עמ' 325-350.
- 3 דבריו של בקר פורסמו בגליונות 18, 21, 24, 27 של הפאָלקסצייטונג בוילנה משנת 1906. הציטוט כאן הינו מתוך קאָודאָן 1954: 271.
- 4 הדברים בחתימת מ. ר. פורסמו בבטאון ה'בונד' די צייט גל' 24-25 (1913). הציטוט כאן עפ"י קאָודאָן 1954: 297.
- 5 ראה סקירתו של ד. מיער שול און לעבן 1 (1921), עמ' 43-47.
- 6 שול און לעבן 1 (1921) עמ' 27.
- 7 שול און לעבן 1 (1922) עמ' 16-20; 11-12; 62-63; 3-4 (1923), עמ' 1-9, 22-28, 37; קאָודאָן 1954: 128-140.
- 8 נתונים אלה דומים גם לאלו הנוגעים לפיזורם של בתי הספר העבריים של 'תרבות'.
- 9 כתבי־העת של ציש"א היו שול און לעבן (1921-1927), וארשה, בעריכת יצחק לב (פועל"צ); די נייע שול (1920-1930), וילנה, בעריכת ישראל רובין ('פאָראייניקטע'); שולוועגן (1934-1939), וארשה, בעריכת יעקב פאָט ('בונד'); שול פֿריינד (1936-1939), וילנה, בעריכת שלמה באַסטומסקי ('פאָראייניקטע'). 'שול און לעבן' היתה גם הוצאת ספרים, שבשנת 1925 צורפה ל'קולטור־ליגע', ובין יתר פרסומיה ראויה לציון הסידרה 'שול ביבליאָטעק ובה כ־40 ספרי ילדים, מקוריים, מעובדים ומתורגמים. על כתבי־העת השונים בתחום החינוך היהודי ראה ח. אורמיאן; המחשבה החינוכית של יהדות פולניה, תל־אביב 1939.
- 10 נתון זה והנתונים המספריים הבאים מקורם (אם לא צוין אחרת) בדי געשיכטע פֿון בונד, באַנד 1, ניו־יארק 1960, עמ' 258-268; באַנד 2, 1962, עמ' 437-439; באַנד 4, 1972, עמ' 140-160, 356-369.
- 11 בכ־30,000 עותקים נאמדה תפוצתו של הפֿריינד, היומן הראשון בידיש בקיסרות הרוסית, שהחל להופיע בשנת 1903. (תחת כותרת זו הופיע כירחון בשנים 1827-1932 בטאונה הרעיוני המרכזי של המפלגה.)
- 12 רשימה מפורטת של כל פרסומי ה'בונד' בתקופה הנדונה ראה: נאדל 1992: 40-63; וראה גם מאמרי על העיתונות היהודית בפולין בקובץ קיום ושבר (בדפוס).
- 13 הינט, 18 בספטמבר 1929. ההתקפה על ציש"א החלה למעשה עוד לפני הפרעות, אך צברה תנופה לאור גישתו הנזכרת של ה'בונד'. עוד בעניין זה ראה בעבודתי: המרכז הספרותי והעיתונאי היהודי בווארשה בשנים 1920-1942 באספקלריה של איגוד הסופרים והעיתונאים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ה-1995 עמ' 198-199.

- 14 על השביתה והיקפה ראה: עמנואל מלצר תשמ"ב: 86-88.
- 15 מעניין לציין כי מוסף זה היה תלוי כל כולו בעורך. וכשזה נסע לחופשה ממושכת בקיץ 1931, ניכר הדבר היטב. משתכפו נסיעותיו (שנסתיימו בהגירתו) נעלם המוסף כליל — אם כי באותו זמן החל להופיע השבועון וואכנשריפט פאר ליטעראטור קונסט און קולטור. באמצע 1936 חזר המוסף לעיתון, כאשר ראויץ' המשיך ליטול בו חלק מרכזי (ממקומות שהותו בחו"ל).
- 16 בעיתונים אחרים כהינט, מאמענט ואונדזער עקספרעס עמדו הספרים בשולי הצעות הפרסים שכללו, בין היתר, מכשירי רדיו, כרטיסי קולנוע, בגדים וחופשות בבתי-מלון.
- 17 קבצים אלה היו פאר זונאוויפגאנג, ווילנע 1898; אין קאמף ווילנע 1900; די פרייע הארפע, ווילנע 1906; בלומען און פונקען, ווילנע 1906; פרילינג, ווילנע 1907, 1908; די וועלט, ווילנע (שני גליונות. בגליון השני הופיע הנוסח השלישי של הדראמה 'די גאלדענע קייט' של י. ל. פרץ), לפבוד פסת, זאנגען, פרילינג, הערבסט בלעטער, פֿיערלעך, ווילנע 1908; זאנגען, ווילנע 1910.
- 18 שול און לעבן 10-11 (1922), עמ' 64, וכן מיזיל 1951: 11-66.
- 19 בשנת 1928, למשל, ראו אור בהוצאת 'קולטור ליגע' 67 ספרים וכתבי-עת. ההוצאה המתחרה והגדולה יותר, בתקופה זו, היתה זו של בוריס קלצקין, שבשנת 1929 הוציאה כ-80 ספרים וכתבי-עת, אך מאז החלה להיקלע לקשיים.
- 20 ינואר-פברואר 1932, וכן באופן פחות מסודר בכל תקופת הופעתו של השבועון.
- 21 בימי הכיבוש הגרמני-נאצי נכלא הרמאן קרוק בגיטו וילנה ומצא את מותו בשנת 1944 במחנה ריכוז באסטוניה.
- 22 ראה לצורך המחשה בלבד: א' שטיינמן: 'לחשבונה של תקופה', התקופה יט (תרפ"ג), עמ' 421-424; נתן ביסטריצקי פנינו לגולה, תל-אביב תרצ"ב; ח"נ ביאליק: 'היהדות בגולה', הארץ 22-24 בפברואר 1932; א' דרויאנוב: 'ציונות בפולניה', מאזנים י (קס), תרצ"ב, עמ' 5-9.

מראי מקום

- די געשיכטע פֿון בונד: באַנד 1 — 1960; באַנד 2 — 1962; באַנד 3 — 1966; באַנד 4 — 1972 ניו־יארק.
- וויכערט מיכאל תשכ"א: זכרונות — וואַרשע, תל-אביב.
- טעמקין, ב. 1935: 'די יידישע ביבליאטעק אין וואַרשע אין ליכט פֿון ציפֿערן', דאָס וויסנשאַפֿטלעכע לעבן 6-7, וואַרשע, 21-22.
- בהן נתן 1992: 'העיתונות הסנסציונית בווארשה בין שתי מלחמות עולם', קשר 11, 80-94, תל-אביב.
- לובעלסקי ש. 1921: 'דאָס ייִדישע שול־וועזן אין פּוילן', שול און לעבן 1: 27-30; 2: 30-32; 3: 50-57, וואַרשע.
- ליפֿשיץ־פרומקין אסתר 1910: 'צו דער פֿראַגע וועגן דער ייִדישער פֿאַלקשול, ווילנע.
- לעשטשינסקי יוסף 1921: 'די צענטראַלע ייִדישע שול אַראַגאַנאַציע און די קולטור־ליגע', שול און לעבן 8, 1-3 וואַרשע.
- מיזיל נחמן 1951: געווען אַ מאַל אַ לעבן, בוענאָס איירעס.
- 1961: 'צו דער געשיכטע פֿונעם אַלועלטלעכן ייִדישן קולטור־קאָנגרעס', איקוף אַלמאַנאַך, 431-494, ניו־יאַרק.

- נאדעל בנימין 1992: 'עיתונות המחתרת של ה"בונד" ברוסיה הצארית', קשר 11, 40-63, תל-אביב.
- פערענסאן משה 1968: 'דראמאטישע קרייזן און טעאטער-סטודיעס', יידישער טעאטער אין אייראפע צווישן ביידע וועלט-מלחמות — פוילן, ניו-יארק.
- קאזאדאן ח. ש. 1921: 'צו די אויפגאבעס פון דער צענטראלער שול-ארגאניזאציע, שול און לעבן 1, ווארשע.
- — 1937: 'די בונדישע פרעמיעס פאר ליטעראטור, טעאטער וויסנשאפט און קולטור', פארויס 1, ווארשע.
- — 1954: 'פון חדר און "שקאלעס" ביז ציש"א', מעקסיקע, 268-270.
- ראבאן י. 1937: 'דער יידישער פע"ן קלוב און דער קולטור-קאנגרעס', אות 5, 46-48.
- Shmeruk Chone 1989: 'Hebrew-Yiddish-Polish: A Trilingual Jewish Culture', *The Jews in Poland between two World Wars*, Hanover and London 1989, 285-311.